

Adam Białczak
Ostrołęka

Polskie podziemie na Kurpiowszczyźnie w latach 1945-1948. Zarys problemu

Zakończenie II wojny światowej na terenie Polski nie kończy zapoczątkowanej w 1939 roku walki, ani działalności konspiracyjnej o niepodległą Ojczyznę. Stalinowska machina represji, która zaczęła się przesuwac na ziemie polskie już w początkach 1944 roku spowodowała, że tysiące osób wróciło do podziemia.

Rozwiązanie 19 stycznia 1945 roku Armii Krajowej¹ (zamyka okres w dziejach polskiego podziemia, którego zasadniczym celem działalności konspiracyjnej była walka z okupantem hitlerowskim, zachowanie tożsamości narodowej i państwowej. Nowa kształtująca się sytuacja polityczna kraju spowodowała istotne zmiany w działalności politycznego i zbrojnego podziemia.

1 lipca 1945 roku działająca w konspiracji Rada Jedności Narodowej (RJN) uległa rozwiązaniu. W ślad za nią zlikwidowana zostaje Delegatura Sił Zbrojnych. 2 sierpnia 1945

¹ Treść ostatniego rozkazu: „Żołnierze Armii Krajowej! Daję Wam ostatni rozkaz. Dalszą swą pracę i działanie prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności polskiej przed zagładą. Starajcie się być przewodnikami Narodu i realizatorami niepodległego Państwa Polskiego. W tym działaniu każdy z Was musi być dla siebie dowódcą. W przekonaniu, że rozkaz ten spełnicie, że zostaniecie wierni tylko Polsce oraz by Wam ułatwić dalszą pracę z upoważnienia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zwalniam Was z przysięgi i rozwiązuję szeregi AK. W imieniu służby dziękuję Wam za dotychczasową ofiarną pracę. Wierzę głęboko, że zwycięży nasza Święta Sprawa, że spotkamy się w prawdziwie wolnej i demokratycznej Polsce. Niech żyje Wolna, Niepodległa, Szczęśliwa Polska” (w:) *Armia Krajowa w dokumentach 1939-1945*, t. V, p. 1391, Londyn 1981, s. 239.

roku zostaje ogłoszona amnestia dla ludzi „z lasu”. Skorzystało z niej 42 tys. ludzi głównie z organizacji politycznych i zbrojnych, związanych ze Stronnictwem Pracy (SP), Polską Partią Socjalistyczną - Wolność, Równość, Niepodległość (PPS-WRN), Stronnictwa Ludowego oraz znaczna część żołnierzy AK².

Ponowne ożywienie walki przeciw komunizacji kraju następuje z chwilą przyjazdu Stanisława Mikołajczyka do Polski. Wkrótce tworzy się Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) będące osią opozycji politycznej. Aktywizacji ulegają również inne nurty polityczne związane z obozem narodowym oraz PPS-WRN³. Podziemie zbrojne działające w Polsce w latach 1945-1956 można z uwagi na genezę podzielić na:

1/ wywodzące się z Armii Krajowej tzw. poakowskie stanowiły je ugrupowania: Ruch Oporu Armii Krajowej (ROAK), Delegatura Sił Zbrojnych (DSZ), Zrzeszenie Wolność i Niezawisłość (WiN).

2/ podziemie narodowe z dwoma ośrodkami kierowniczymi:

a/ Stronnictwo Narodowe (SN) kierujące organizacjami: Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW), Komenda Ziem Wschodnich, Młodzież Wszechpolska, Młodzież Wielkiej Polski

b/ Organizacja Polska (OP) i podlegające jej Narodowe Siły Zbrojne (NSZ)⁴.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na tereny Kurpiowszczyzny rozpoczęła się walka z podziemiem, aresztowania i wywózki żołnierzy AK do ZSRR⁵. Prowadziły ją początkowo oddziały NKWD poruszając się za jednostkami frontowymi, traktując wszelką konspirację jako

² „W woj. warszawskim w pow. ostrołęckim w czasie od 10 IX 1946 r. do 10 IX 1947 r. liczba ujawnionych członków organizacji nielegalnych objęła ogółem 467 osób, w tym: NZS - 21, AK - 159, NZW - 96. W liczbie tej znajduje się 5-ciu dowódców kompanii NZW ilość zdanej broni. Np. w pow. Ostrołęckim 467 bandytów zdało tylko 107 jednostek broni. Część broni została zmagazynowana” (w:) *Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1946*, Warszawa 1996, s. 64.

³ S. Mikołajczyk, *Polska zgwałcona*, Warszawa 1990; M. Turlejska, *Z walk przeciw zbrojnemu podziemiu 1944-1947*, Warszawa 1966.

⁴ *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944-1956*, Lublin 1993, s. 8.

⁵ „Polska bowiem wśród innych krajów demokracji ludowej była szczególnym poligonem doświadczalnym dla organizowania band terrorystycznych, zbrojnych oddziałów dywersji politycznej, przez doświadczonych mistrzów prowokacji z radzieckiego kontrwywiadu. Miało to nawet swoją nazwę - SMERSZ (specjalnyje metody razoblaczenija szpionow - specjalne metody demaskowania szpiegów, polegające na posyłaniu swych agentów w środowisko przeciwnika i potem ich „demaskowaniu”), M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie 1944-1954*, Londyn 1989, s. 63; „(...) gdy armie sowieckie wkroczyły w 1944 r. do Polski, Rumunii i Węgier, SMERSZ-owi powierzono coraz więcej zadań czysto politycznych (...). Na krótko przed wkroczeniem Armii Czerwonej na ziemie polskie utworzone zostały w ramach SMERSZ-u grupy operacyjne (...). Sowieckie grupy operacyjne to jest grupy kontrwywiadu sowieckiego przystąpiły do aresztowania i likwidacji oddziałów Armii Krajowej rozpracowanych już poprzednio przez zrzuconych do Polski agentów wywiadu. Wydział polski tego wywiadu, pod kierownictwem pułkownika Szklarenki w Moskwie, zrzucił do Polski poważną ilość szpiegów z zadaniem ustalenia działalności organizacji niepodległościowych po to, aby je zlikwidować natychmiast po wkroczeniu wojsk sowieckich (...). Za najbardziej spektakularne działanie kontrwywiadu i sowieckich władz bezpieczeństwa uznać można zaproszenie na rozmowy, a następnie podstępne porwanie kierownictwa Podziemnego Państwa Polskiego z okresu okupacji niemieckiej - szesnastu wybitnych działaczy politycznych i wojskowych, przewiezienie ich do Moskwy” (w:) *Polacy wobec przemocy 1944-1956*, pod red. B. Otwinowskiej i J. Żaryna, Warszawa 1996, s. 170; Tego rodzaju grup zrzucano na teren Kurpiowszczyzny kilka, m.in. „dwie grupy organizacyjne pod dowództwem chorążego Kortla i kaprała Gałdesa przrzucono do północnej części Polski, w rejon Ostrołęki w celach organizatorskich (w:) *Z Archiwów Sowietkich, Konflikty polsko-sowieckie 1942-1944*, t. 3, Warszawa 1993, s. 179.

wrogie działanie na zapleczu wojsk radzieckich. W wyniku takich działań aresztowano ponad 130 osób⁶. Aresztowania miały charakter represyjny i celem ich była likwidacja osób związanych z działalnością niepodległościową.

Już w styczniu 1945 roku na terenie gminy Myszyniec NKWD aresztowała 23 osoby związane z AK, m.in. komendanta AK w Myszyncu ppor. Kazimierza Stefanowicza „As”.

W pierwszych miesiącach 1945 roku władze „lubelskie” utworzyły w Ostrołęce starostwo, następnie Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (PUBP), Komendę Powiatową MO oraz sieć wiejskich posterunków MO. Na zubożoną ludność kurpiowską nałożono wysokie kontyngenty. Bezwzględny ich ściąganiem zajmował się pełnomocnik PKWN na teren powiatu ostrołęckiego - Feliks Stela.

Rozwój podziemia na Kurpiowszczyźnie budził niepokój nowej władzy. W piśmie do wojewody warszawskiego z kwietnia 1945 roku, starosta ostrołęcki wskazywał na wzrost aktywności podziemia: „(...) od kilku dni zachodzą na terenie tutejszego powiatu wypadki zakłócania spokoju publicznego przez nieznane elementy, wypadki zachodzą w nocy dokonywane przez nie wytropione bandy, napadające na posterunki Milicji Obywatelskiej, których członkowie są terroryzowani lub rozbijani. Napadów dokonano na 5 posterunków MO”.

Nie wszyscy dowódcy terenowi AK podporządkowali się rozkazowi Komendy Głównej AK o rozwiązaniu AK. Komendant Okręgu Białystok Władysław Liniarski „Mścisław” w lutym 1945 roku powołał Armię Krajową Obywatelską (AKO) pozostając w dawnych strukturach organizacyjnych.

Obwód AKO Ostrołęka od marca 1945 roku oznaczony został w strukturze Okręgu Białystok jako Obwód nr 4. Dowódcą obwodu został ppor. rez. Aleksander Bednarczyk „Adam”, zastępcą ppor. rez. Witold Burgemajster „Kmicie”.

Na terenie Obwodu nr 4 zorganizowano cztery bataliony w oparciu o strukturę z okresu okupacji:

- I. batalion - kompanie: 1 (Ostrołęka) 1 „Agrest”, 2 „Brzoza”, 3 „Czereśnia” - dowódca ppor. rez. Tadeusz Krak „Groźny”
- II. batalion - kompanie: 4 (Piski) „Dąb”, 5 (Czerwin), „Echo”, 6 (Goworowo) „Flora” - dowódca ppor. rez. Leonard Cejko „Vis”
- III. batalion - kompanie: 7 „Głóg”, 8 (Czarnia) „Choina”, 9 (Myszyniec) „Igliwie” - dowodzony przez ppor. rez. Ryszarda Pszczółkowskiego „Gryfa”

⁶ *Losy tułacze mieszkańców województwa ostrołęckiego 1939-1956*, Ostrołęka 1993, s.125-178.

IV. batalion - kompanie: 10 (Turośl) „Jałowiec”, 11 (Zbójna) „Klon”, 12 „Leszczyna”, dowódca ppor. cz. w. Józef Ogiński „Odrowąż”.

Odtworzona niemal od podstaw zostaje Wojskowa Służba Kobiet. Struktura organizacyjna WSK zostaje podzielona na 4 rejony te, zaś na placówki odpowiadające kompaniom terenowym. Funkcję przewodnika WSK pełniła NN „Zieleń”, a zastępcą została Helena Rudnicka „Chrząszcz”. Rejony kierowane były przez „Kalinę”, „Halinę”, „Kropkę” i „Grażynę”⁷.

Praca wywiadu była skierowana na penetrację aparatu władzy „lubelskiej”. Obwód AKO dysponował swoimi ludźmi w obsadach posterunków milicji, urzędach gmin⁸ oraz w PUBP. Przekazywali oni wiadomości o planowanych akcjach UB, ostrzegali przed aresztowaniem, informowali o stanie uzbrojenia, liczbie pracowników i pełnionych funkcjach, dostarczali broń i amunicję.

W początkach roku 1945 ostrołęcka AK-AKO przystąpiła do samoobrony. W lutym i marcu 1945 roku patrole samoobrony AK-AKO wykonały 19 wyroków śmierci na agentach NKWD m.in. 11 lutego 1945 roku zastrzelono w Choromanach Aleksandra G. odpowiedzialnego za wydanie NKWD 3 żołnierzy AK, 13 lutego 1945 r. zastrzelono wójta gminy Troszyn, Szczepana W., który wydał NKWD 3 akowców oraz znaleziono przy nim listę żołnierzy AK, która miała być przekazana NKWD, a także listę członków PPR z terenu gminy⁹. 24 marca 1945 r. na drodze Myszyniec - Czarnia wykonano udany zamach na Feliksa Stola, pełnomocnika PKWN, Inspektora Wojennych Świadczeń Rzeczowych, także współpracownika NKWD¹⁰.

W kwietniu (20 kwietnia 1945 r.) rozbrojono posterunek MO w Kadzidle, gdzie zdobyto 6 pistoletów maszynowych, 14 kb i 2 pistolety¹¹.

Największe nasilenie działań zbrojnych AKO następuje w miesiącu maju 1945 roku. Wykonano wówczas osiem wyroków śmierci na konfidentach NKWD i PUBP oraz agentach z czasów okupacji niemieckiej. Przeprowadzono akcje na posterunki MO, zajmując Ostrołękę, atakując miejscowe PUBP. Udanego zamachu dokonano na powiatowego sekretarza PPR w Ostrołęce, Jana Kędzińskiego, w dniu 11 maja 1945 roku w Ostrołęce.

⁷ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki Okręg AK-AKO*, Warszawa 1997, s. 333.

⁸ Z podziemiem współpracował m.in.: komendant posterunku MO w Myszyncu IN Białobrzewski, komendanci w Zbójnej i Turośli. Byli także członkami podziemia, jak wójt w Baranowie Jerzy Mydlarski i Antoni Chojecki komendant MO w Łysych, jednocześnie członek NZW ps. Ślepowron. W Myszyncu pow. Ostrołęka, UB aresztował cały oddział śledzący MO z komendantem Niwińskim. Ten zdołał zbiec z więzienia. Zarzuca się im kontakt z „leśnymi” i przynależność do NSZ, (w:) *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” w dokumentach*, t. 1, Wrocław 1997, s. 523.

⁹ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki...*, op. cit., s. 339.

¹⁰ ibidem, s. 340.

¹¹ ibidem, s. 341.

18 maja 1945 roku rozbrojono posterunek MO w Czarni, zdobywając broń, a 26 maja 1945 roku przeprowadzono atak na posterunek MO w Lelisie. „(...) gdzie zniszczono akta rejestracji poborowych i dokumentację w urzędzie gminnym. Zdobyto 3 moździerze i 2 skrzynki amunicji do nich, 1 rkm, 6 kb, 2 skrzynki amunicji karabinowej oraz radio”¹².

Największą akcją AKO w Obwodzie nr 4, przeprowadzono z 19 na 20 maja 1945 roku w Ostrołęce. Oddział AKO w sile około 90 żołnierzy zaatakowały miejscową siedzibę KP MO, PUBP i NKWD zadając przeciwnikowi duże straty. W Starostwie i Urzędzie Skarbowym zdobyto 7 363 272 zł¹³.

W piśmie PPR do WRN z 22 maja 1945 roku informowano „(...) w nocy z 19/20 maja do miasta Ostrołęki wtargnęły uzbrojone oddziały i po sterroryzowaniu Pow. Milicji Obyw. i PUBP rozpoczęły niszczycielską gospodarkę w lokalu starostwa wskutek czego wszystkie akta PRN zostały zniszczone”¹⁴.

30 maja 1945 roku w zasadzce na drodze z Kadzidła do Baranowa nie rozpoznany oddział zabił milicjantów z posterunku w Kadzidle - Zygmunta Pszczółkowskiego i Czesława Zerę¹⁵. Przez kolejne miesiące charakter działań AKO w powiecie ostrołęckim nie uległ zmianie. Zgodnie z rozkazem dowództwa Rejonu „B” unikano większych starć zbrojnych, ograniczając się w ramach samoobrony do likwidacji współpracowników UBP, NKWD i KBW. Na przełomie sierpnia i września w ostrołęckie skierowano 1 batalion 2. pułku zmotoryzowanego KBW dowodzony przez mjr Sawicza, szefa Wydziału Operacyjnego „(...) celem oczyszczenia powiatu od grasujących band AK, NSZ i rabunkowych”¹⁶.

W powiecie ostrołęckim jednostka KBW przeprowadziła 12 operacji przeciwko podziemiu. Aresztowano 46 osób, jednocześnie „zwerbowano agentów - na terenie pow. Ostrołęka tworząc sieć agentury obejmując większość gmin¹⁷.

We wrześniu 1945 roku struktury obwodu ostrołęckiego AKO w całości przeszły do Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”, otrzymując kryptonim „Dorota”. Prezesem Obwodu Ostrołęckiego został por. Aleksander Bednarczyk „Adam”, a zastępcą mianowano por. Romana Sadowskiego „Blady”.

¹² ibidem, s. 342.

¹³ ibidem, s. 343.

¹⁴ K. Dobrosielski, *Początki władzy ludowej i walka o jej utrwalenie w województwie warszawskim w latach 1944-1947*, Warszawa 1980, s. 117-118.

¹⁵ A. Opęchowski, *Na Kurpiach*, (w:) *Trud pierwszych lat. Wspomnienia Mazowszan*, red. B. Dymek i B. Gierlach, Warszawa 1981.

¹⁶ cyt. za K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki....* op. cit. s. 344

¹⁷ Ibidem, s. 45

Ważną działalnością Ostrołęckiego WiN-u była szeroka akcja propagandowa. Obwód wydawał własną gazetkę „Puszcza Szumi”¹⁸, rozpowszechniano podziemną prasę ogólnokrajową drukowano duże ilości ulotek¹⁹. Specjalną część działalności propagandowej stanowiły akcje „Ż”²⁰ i „O”. Akcja „O” „odpluskwianie” polegała na przesyłaniu pocztą wybranym członkom PPR i PUBP ostrzeżeń zalecających zaprzestanie działalności lub wyroki sądów w imieniu „Sądów Specjalnych Rzeczypospolitej Polskiej”. W powiecie ostrołęckim jesienią 1946 roku. WiN rozesłał 150 takich ostrzeżeń²¹. Podczas referendum władze WiN-u wzywały społeczeństwo do głosowania „nie” na 2 pierwsze pytania, zaś NZW propagowało „3 razy nie”²².

Poważne wstrząsy i ciosy dotknęły podziemie w Ostrołęckiem jesienią 1946 roku, kiedy to aresztowany ppor. Feliks Przybytniewski „Mieczysław” dowódca NZW, wystosował z więzienia odezwę do żołnierzy podziemia, w której wzywał do zaprzestania działalności i ujawnienia się. Efekt odezwy, to 467 ujawnionych żołnierzy z powiatu ostrołęckiego. 20 grudnia 1946 roku w wyniku operacji podjętej przez UB przeciwko dowództwu powiatowego WiN-u, zostaje zastrzelony por. Bednarczyk „Adam”, ranny i aresztowany por. Sadowski „Błady”. Obwód działa jeszcze do marca 1947 roku do chwili ujawnienia przeprowadzonego przez kpt. E. Filochowskiego „Sana”.

Od 1947 roku ciężar prowadzenia działalności konspiracyjnej na terenie Kurpiowszczyzny przejęły oddziały endecji. Pod koniec 1944 r. utworzono Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW) z połączenia poprzednio scalonych, a następnie wycofanych z Armii Krajowej, oddziałów Narodowej Organizacji Wojskowej (NOW) i Narodowych Sił Zbrojnych (NSZ)²³.

Organizację Okręgu NZW „Mazowsze” powierzono kpt. Zbigniewowi Kuleszy „Młot”. „Część woj. warszawskiego (północna) miała silną organizację NSZ, ale nie działała ona sprawnie bo jej szeregi opuścili wyżsi dowódcy - komendanci powiatów i sztabu okręgu. Na tym terenie (w siedmiu powiatach) panowała anarchia w szeregach NSZ i byłej AK-WiN.

¹⁸ W. Chojnacki, *Bibliografia polskich publikacji podziemnych wydawanych pod rządami komunistycznymi w latach 1939-1941 i 1944-1953*, Warszawa 1996, s. 71

¹⁹ Biuletyny Informacyjne..., t. 2, s. 27

²⁰ „Wytyczne do „Akcji Ż” opracował Rzepecki wraz z Borzobohatym w maju 1945 r. Myślą przewodnią „Wytycznych było oddziaływanie na żołnierzy Wojska Polskiego (Żymierskiego - stąd skrót, w duchu niepodległościowym, (w:) Z. Woźniczka, *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”*, Warszawa 1992, s. 67.

²¹ T. Walichnowski, *U źródeł walki z podziemiem reakcyjnym w Polsce*, Warszawa. 1980, s. 224.

²² W referendum społeczeństwo miało odpowiedzieć na trzy pytania: 1. Czy chcesz zniesienia Senatu?, 2. Czy aprobujesz nacjonalizację podstawowych gałęzi przemysłu i reformę rolną?, 3. Czy aprobujesz zachodnią granicę Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej?

²³ Komendantem Głównym został ppłk Albin Rak, od 16 stycznia 1945 ppłk Tadeusz Danielewicz.

Powstało kilkanaście oddziałów samoobrony i jeszcze więcej „dzikich” grup zbrojnych. Działyły też zwykłe bandy²⁴.

W końcu lipca 1945 r. rozkazem specjalnym powiadomiono członków NSZ i ROAK (narodowców) o utworzeniu Komendy Okręgu „Mazowsze” i przejścia wszystkich członków tych organizacji w szeregi Narodowego Zjednoczenia Wojskowego. Okręg zasięgiem swojego działania obejmował powiaty: Ostrołęka, Przasnysz, Ciechanów, Maków Maz., Mława oraz część powiatów Łomża i Szczytno²⁵.

Komendantem Okręgu został kpt. Z. Kulesza „Młot”, który pełnił także funkcję komendanta powiatu Ostrołęka, zastępcą był Marian Kwaśniewski „Burza”. Pogotowiem Akcji Specjalnej dowodził Józef Kozłowski „Las”.

W południowej części powiatu, niezależną próbę organizowania Komendy Powiatowej podjął ppor. F. Przybytniewski „Mieczysław”, który podporządkował się Komendzie Białostockiej XV Okręgu NZW „Chrobry”. W wyniku tych działań powiat ostrołęcki podporządkowany był dwu komendom: XVI Okręgowi „Mazowsze” (część północna) i XV Okręgowi „Chrobry” (część południowa). Podział ten utrzymywał do jesieni 1946 roku, kiedy nastąpiło scalenie obu części powiatu i przejście siatki terenowej przez XVI Okręg NZW.

W maju 1946 roku obsada personalna Komendy XVI Okręgu NZW „Mazowsze” przedstawiała się następująco:

Komendant Okręgu - kpt. Zbigniew Kulesza „Młot”

Zastępca Komendanta - Józef Kozłowski „Las”

Wydz. I Organizacyjny - Henryk Tkacz „Sęk”

Wydz. II Wywiad - Z. Kulesza „Młot”

Wydz. III Propagandy - Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”

Wydz. IV Łączność - Władysław Orzyzgoła „Borsuk”

Wydz. Gospodarczy - Bolesław Szyszko „Klon”

Grupa sanitarna - Jadwiga Królikowska „Danka”

Szef PAS²⁶ - Józef Kozłowski „Las”

Ochrona Komendy Okręgu - Piotr Macuk „Sęp”²⁷

²⁴ „Na terenie pow. Ostrołęka działa z ramienia NSZ „Wierny”, który organizuje na tamtejszym terenie bandy napadające ludność w celach rabunkowych. Stwierdzono podszywanie się pod firmę AK, z drugiej zaś strony - przez akcje „Wiernego” zostało poszkodowanych wielu członków polskiej konspiracji”, (w:) *Zrzeszenie...*, t. I, s. 312.

²⁵ Z. Młot-Kulesza, *Śledztwo wyklętych*, Warszawa. 1995, s. 369-370; tenże, *NZW w walce ze stalinizmem na Mazowszu w latach 1945-1956* (w:) *Prawda i legenda o NSZ i NZW, Zbiór referatów*, Mława 1992, s. 56.

²⁶ Pogotowie Akcji Specjalnej zostało zorganizowane wiosną 1945 r. jako przedłużenie działalności Akcji Specjalnej (AS) istniejącej w okresie okupacji hitlerowskiej przy NSZ celem zwalczania działaczy demokratycznych, a szczególnie członków PPR i funkcjonariuszy UBP (w:) *Informator...*, s. 113.

²⁷ *Informator o nielegalnych...*, s. 118.

Przy sztabie istniała żandarmeria, którą kierował Witold Sieczko „Szary”. Zadaniem jej było egzekwowanie wewnętrznie obowiązujących norm prawnych i organizacyjnych od członków oddziałów zbrojnych, prowadzenie działalności penitencjarnej i zabezpieczenie osobowe tras przemarszu oddziałów zbrojnych w terenie²⁸. Siedziba Komendy XVI Okręgu NZW były lasy w rejonie wsi Karaska, gm. Kadzidło.

Członkowie NZW składali przysięgę, której tekst był następujący: „Walkę o Wielką Polskę uważam za największy mój obowiązek. Wstępując w szeregi NZW mam szczerą i nie przymuszoną wolę. Wpierw zginę aniżeli zdradzę. Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Jedynemu, że wiernie będę walczył o niepodległość Polski. Rozkazów Wodza Naczelnego oraz wszystkich moich przełożonych będę słuchał i posłusznie wykonywał. Tak mi dopomóż Bóg i Ty Królowo Korony Polskiej”²⁹.

Po ujawnieniu się Kuleszy „Młota”, Komendantem Okręgu XVI NZW został Józef Kozłowski „Las”, który zmienił pseudonim na „Vis”. Zmieniono kryptonim Okręgu na „Orzeł”. Uległa zmianie także struktura organizacyjno-terytorialna. Przyjęto formę działalności małych grup w oparciu o siatki wywiadowcze.

Skład Komendy XVI Okręgu NZW „Orzeł”:

Komendant Okręgu - Józef Kozłowski „Las“, „Vis“

Zastępca - Piotr Macuk „Sęp”

Szef Sztabu - Bolesław Szyszko „Klon”

Sekretarz Okręgu - Henryk Tkaczyk „Sęk”

Wywiad i propaganda - Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”

Szef PAS - Józef Kozłowski „Las“, „Vis“

Łączność - NN „Borsuk”

Zaopatrzenie - Apolinary Samsel „Sokół”

Dowódcami Oddziałów PAS byli: Henryk Pyśk „Dąb II”, Edward Dobrzyński „Orzyc”. Henryk Skonieczny „Roman”, Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”, Witold Borucki „Dąb”, Eugeniusz Lipiński „Mrówka” i NN „Orzeł”. Okręg „Orzeł” dzielił się na 7 komend powiatowych:

²⁸ J. Czerniakiewicz, Z problematyki endeckiego zbrojnego podziemia na Mazowszu 1945-1947, „Zeszyty Naukowe ASW nr 32, 1983, s. 27-28.

²⁹ M. Sieradzki, op. cit., s. 115.

1. Kom. Pow. „Płomień I” - obejmowała pow. ostrołęcki i część pow. przasnyskiego z gminami Baranowo, Chorzele i Zaręby, dowodzony przez Henryka Pyśk „Dęba II”, zastępca Czesław Duma „Nieznany”. Oddział liczył 12 ludzi.
2. KP „Płomień II” - obejmował północną część pow. Ciechanów i część pow. przasnyskiego z gminami Krzynowłoga Mała i Krzynowłoga Wielka. Dowódca Edward Dobrzyński „Orzeł”, zastępca Feliks Tadzak „Wolf”. Oddział PAS liczył 13 ludzi.
3. KP „Ciężki” - obszar działania pow. Ciechanów bez części północnej. Komendant Mieczysław Dziemieszkiewicz „Rój”, zastępca Stanisław Okuniewski „Kruk”. Oddział PAS liczył 16 żołnierzy.
4. KP „Łużyce” - północno-wschodnia część pow. ostrołęckiego i zachodnia część pow. łomżyńskiego. Dowódca Jan Dobrzyński „Orzeł”, zastępca Ignacy Dobrzyński „Warmiak”.
5. KP „Mściciel” pow. Maków Maz. Komendant Witold Borucki „Dąb”, zastępca Mieczysław Białczak „Zawisza”. Oddział PAS -12 ludzi.
6. KP „Orłowo”, „Wilno” - część pow. ostrołęckiego z gminami Kadzidło, Myszyniec, Łyse, Zbójna, Turośl. Komendant Waclaw Mówiński „Szczygieł”, zastępca Stanisław Kania „Kłos”. Oddział PAS liczył 13 ludzi.
7. KP „Szczerbin” - pow. Szczytno oraz część gminy Myszyniec i Łyse. Komendant Aleksander Niewiadomski „Sarna”. Oddział PAS liczył 14 ludzi³⁰. Okręg wydawał własne pismo „Echo Bałtyckie”, a następnie „Echo Lasu”. Redaktorem był Czesław Kania „Witold”, „Nałęcz”³¹.

Pod koniec czerwca 1948 roku I i II Brygada KBW przeprowadziły operację pod kryptonimem „P” w okolicach wsi Karaska, gdzie mieściła się Komenda Okręgu XVI NZW „Orzeł”. Po ciężkiej walce Komenda została rozbita. Zginęło 4 żołnierzy NZW „Tur”, „Bohun”, „Dąb”, „Wiatr”, a 3 zostało rannych w tym dowódca Okręgu „Las”. Aresztowano 9 członków Komendy i Ochrony Sztabu oraz 2 kobiety - Janinę Chowańską i Mariannę Szyszko - żonę „Kłona”. W ręce UB dostało się około 170 jednostek broni, 2616 sztuk amunicji, aparaty telefoniczne, radiowe i 7 tomów archiwum organizacyjnego³².

W wyniku procesu pokazowego, który odbył się w dniach 26-29 kwietnia 1949 roku w sali kina „Jantar” w Ostrołęce na karę śmierci skazano 7 aresztowanych. Wobec 3 obwinionych

³⁰ *Informator o nielegalnych...*, s. 119.

³¹ *Ibidem*, s. 118-119.

³² *Dokumenty i materiały Archiwum Polski Podziemnej 1939-1956*, Warszawa 1995, s. 164-166.

Prezydent skorzystał z prawa łaski, na pozostałych 4 tj. J. Kozłowskim „Las”, P. Macuku „Sęp”, B. Szyszko „Klon”, Cz. Kani „Witoldzie”, wykonano wyrok 12 sierpnia 1949³³.

W połowie 1948 roku Witold Borucki „Dąb” podjął próbę odbudowy organizacyjnej XVI Okręgu NZW. Ponownie zmieniono kryptonim Okręgu na „Tęcza”, zaś Borucki przyjął pseudonim „Babinicz”. Utworzył 5 Komend Powiatowych, których komendanci byli również dowódcami oddziałów zbrojnych:

1. KP „Podhale” - północna część pow. Ostrołęka. Komendant Henryk Białczak „Waldek”, któremu podlegali Zygmunt Pierzchała „Jan”, i Marian Gajdziński „Zajac”.
2. KP „Orłowo” - południowa część pow. Ostrołęka. Komendant Stefan Kochański „Mewa”. Skład patrolu - Włodzimierz Chodkowski „Kora”. Władysław Majkowski „Żwirko”, Stanisław Wnuk „Włóczęga”.
3. KP „Wiosna” - powstała z połączenia Komend „Płomień I” i „Płomień II” obejmując część pow. Przasnysz. Komendant Eugeniusz Lipiński „Mrówka”. Podlegali mu m.in.: Stanisław Radomski „Ogień”, Aleksander Prusik „Borsuk”, Eugeniusz Kuligowski „Ryś”, Stanisław Garliński „Cichy”, NN „Lis”.
4. KP „Błękit” - południowo-zachodnia część powiatu Maków Mazowiecki i północna część pow. Pułtusk. Komendant Suchołbiak „Szary”. Podlegali mu: Henryk Milewski „Cięty”, Józef Kowalczyk „Leszek”, Czesław Ptak „Zbych”.
5. KP „Mściciel” - południowa część pow. Maków Maz. Komendant Edward Dobrzyński „Orzyc”. Skład patrolu: Feliks Tadzak „Wolf”, Władysław Berg „Wilk”, Czesław Wrzutek „Słowik” i NN³⁴.

Działalność Komendy „Tęcza” trwała krótko, została rozbita w sierpniu 1949 roku. Zginął wówczas Komendant - W. Borucki „Dąb”, „Babinicz”³⁵.

Na terenie Kurpiowszczyzny w okresie od stycznia 1946 do połowy maja 1948 roku oddziały NZW dokonały 52 ataków na pociągi i stacje PKP. Jedną z większych akcji NZW był atak na cukrownię w Krasieńcu. Wielokrotnie rozbrajano terenowe posterunki MO m.in.: w Turośli, Chorzelach, Zarębach. Myszyńcu, Lipowcu, Krasnosielcu, Baranowie, Kadzidle, zdobywając broń, amunicję oraz niszcząc dokumentację. Dużo potyczek oddziały NZW stoczyły z grupami UBP, MO i KBW w okolicach miejscowości Dylewo, Kadzidło, Zdunek, Surowe. Pełty, Myszyniec.

³³ Z Młot-Kulesza, *Śledztwo wyklętych*, Warszawa 1995, s. 369-370.

³⁴ J. Czerniakiewicz, op. cit., s. 46-47; Z. Kulesza, *NZW w walce...*, s. 60-61.

³⁵ *Biuletyny Informacyjne...*, t. 2, s. 159.

Najczęściej stosowaną formą walki NZW były różnego rodzaju represje wobec członków PPR, SCh. MO, UB, WP, konfidentów. Współdziałanie z władzami komunistycznymi i organami bezpieczeństwa podlegały różnego rodzaju karom wyznaczanym przez NZW. Były to: ostrzeżenia z poleceniem zaprzestania dalszej działalności³⁶.

Na przestrzeni lat 1948-1949, w wyniku działań operacyjnych UBP i KBW zlikwidowane zostały oddziały PAS „Chrobrego”, „Cygana”, „Jabłoni”, „Orzecha”, podlegające szefowi PAS „Nocy”.

W północnej części pow. ostrołęckiego działała jeszcze grupa Henryka Rogińskiego „Roga”. którą rozbito w maju 1952 roku. Do 1954 roku istniała ostatnia w Puszczy Zielonej grupa podziemia Mariana Borysa „Czarnego”, który utworzył ją po rozbiciu oddziału „Roga”. Bilans walk z lat 1945-1956 nie jest w pełni znany i udokumentowany. „W tym czasie skazano na śmierć 2,5 tys. osób z których większość stracono w latach 1944-1948 (...), około 10 tys. zostało zabitych bez sądu, (...) dodać do tego trzeba jako ofiary represji 100 czy 150 tys. więźniów politycznych, skazanych za przestępstwa antypaństwowe na kary długoletniego więzienia. Dopisać do tego należy około 50 tys. akowców wywiezionych z ziem polskich (łącznie z Wileńszczyzną wschodnią Galicją Wołyniem i Polesiem) w głąb Rosji w latach 1944-1945”³⁷.

Na zakończenie przytaczam wiersz napisany przez żołnierza NZW „Grom” na kwaterze w Bandysiach w roku 1946³⁸.

Wizja
Leć ptaszyno leć
Na borów twych skraj
I powiedz mojej Ojczyźnie,
że żyję -
Bo kryje mnie ten gaj
Żyję i żyć będę
Dokąd lasów twych stanie
I powiedz Jej ode mnie,
że widzę
Narodu mojego powstanie
Widzę dzień euforii
Blaski, a na nich cienie
Widzę piękne lata,
Ale i jesienie

³⁶ „Na terenie pow. ostrołęckiego członkowie band leśnych przychodzą do młodych nauczycieli o poglądach demokratycznych i starają się pod groźbą zmusić ich, by zaprzestali wygłaszania swoich poglądów. Nauczycielstwo jest tym faktem zastraszone, że boi się o tych „odwiedzinach” mówić (w:) *Biuletyny Informacyjne...*, t. 2, s. 184

³⁷ M. Turlejska, op. cit., s. 107.

³⁸ Prawda i legenda o Narodowych Siłach Zbrojnych..., s. 37.

Jak w nie się rozpacz wplata.

Artykuł opracowany w ramach badań dofinansowanych przez Komitet Badań Naukowych w Warszawie.